

Darab Ágnes (1959) klasszika-filológus, tanszékvezető egyetemi docens (ME Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék). Érdeklődési területe az irodalom és a társ-művészetek, fő kutatási területe az idősebb Plinius *Naturalis historiája*.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: Kozák Dániel: *Achilles másik pajzsa* (recenzió, 2013/2).

Az állatvilág példázatos élete: idősebb Plinius *Természetrájának* zoológiájáról

Darab Ágnes

Az enciklopédiáról röviden

A Flavius-kor befolyásos katona-politikusának, az idősebb Pliniusnak 37 könyvből álló *Természetrája* (*Naturalis historia*) az Aristotelés utáni antik tudományosság egyetlen fennmaradt forrása. A Kr. u. 77-ben elkészült monumentális munka enciklopédikus összegzése mindannak, amit a görög-római antikvitás a természetről tudott. Éppen ez a mindent átfogó tartalom az, ami miatt a *Természetrájot* nemcsak az ókor *Encyclopaedia Britannicájaként* aposztrofálják,¹ hanem Európa első enciklopédiájaként is, tehát egy műfaj megteremtőjeként tartják számon.

Az enciklopédia római teljesítmény,² a megnevezése azonban a görög kultúrából ered: az *enkyklios paideia* jelentéstartománya eredetileg a tudományoktól tökéletesen független volt. Lényegében a jól neveltség és az általános műveltség megnevezése, amelyet a szabad születésű ifjaknak el kellett sajátítaniuk ahhoz, hogy majdan képesek legyenek megfelelni *polisuk* elvárásainak.³ A *Természetráj* műfaját Plinius az *enkyklios paideiában* határozza meg (*praef.* 14), a tárgyát azonban a természetben jelöli meg: „Az elbeszélés tárgya a természet, vagyis az élet” (*praef.* 13: *rerum natura, hoc est vita, narratur*).

Plinius *Természetrája* egy olyan folyamatba illeszkedik, amelynek mintegy 150–200 éves történetében még nem egységesült egyrészt a „tudományok” megnevezése: *artes*,⁴ *disciplinae*,⁵ *doctrinae*,⁶ *enkyklios paideia* – mindezek használatban voltak. Másrészt még nem kanonizálódott a tudományoknak a köre sem.⁷ Ugyanakkor Plinius munkáját, az egyetlen szóval (*natura*) megnevezett tárgyválasztás ellenére, nem véletlenül szokás tudományterületek szerint felosztani. A kozmológia (II. könyv), geográfia (III–VI.), antropológia (VII.), zoológia (VIII–XI.), botanika (XII–XIX.), farmakológia (XX–XXXII.), mineralógia (XXXIII–XXXVII.) sorrend az égbolttól a föld és a vizek élővilágán át jut el a föld mélyében található élettelen fémekig és ásványokig. Ha ehhez a nagy ívű struktúrához hozzávesszük azokat a szövegbe foglalt ismereteket is, amelyek betekintést nyújtanak a természetben fellelhető növények, élőlények és anyagok felhasználásába, mint például a kőfajták ürügyén az építézet, a fémek és ásványok ürügyén a képzőművészetek minden ága, a botanika és a zoológia kapcsán a farmakológia, medicina, földművelés és állattartás, vagy a kozmológia kapcsán az asztrológia világába, akkor belátható: a *Természetráj* abban a tekintetben valóban az első enciklopédia, hogy átfogja csaknem az összes tudományterületet.

A *Természetráj* lényege és jelentősége éppen ezen a ponton ragadható meg. Plinius enciklopédiája a műfaj történetének határhelyzetében született, mert még őrzi a fogalommal jelölt emberformáló szándékot, de a legtágabb értelemben: élni tanít, valamennyi embert, harmonikus szimbiózisban legtermészetesebb közegével, a természettel.⁸ Ez Plinius ismeretközlésének nemcsak minden tudományos megfontolást felülíró szándéka, hanem az ismeretek rendszerezésének a mozgatója is. Természet és ember szimbiózisának feltétele pedig ennek a közegnek, ez esetben a rendezett világ, a kozmosz egészének a megismerése. A *Természetráj* tehát több, mint amit addig *enkyklios paideiának* neveztek, ugyanakkor természetesen kevesebb, vagy inkább más, mint amit manapság egy enciklopédiától elvárunk, de mindkettő benne van – még és már.

A Természetrájk zoológiája

Az égbolt világából (II.) leereszkedve Europa, Africa és Asia földjére (III–VI.), következik e földrészeket benépesítő élőlényeknek a leírása (VII–XI.). Ennek az egységnek az élén az antropológia áll (VII.), mintegy leképezve az embernek az élőlények hierarchiájában elfoglalt helyét. Ezt követi a szárazföldet (VIII.) és a vizek világát (IX.) benépesítő élőlényeknek, majd a szárnyasoknak (X.), végül a rovaroknak (XI.) a leírása. Jól látható, hogy az ereszkedő tendencia, a *descensus* elve,⁹ amely a *Természetrájk* egészének a szövegét alapvetően strukturálja, az enciklopédiának ebben a nagyobb tematikus egységében is érvényesül: a narráció a földről a tenger mélye, az égből a szárazföld felé halad. Sőt az egyes könyvek struktúráját is alapvetően szervezi: az elefántoktól jutunk el a gyíkig (VIII), a bálnától a tengeri csillagig (IX.), a strucctól a tyúkig (X.). Ez pedig rávilágít Plinius zoológiájának alapvető sajátosságára: az ismeretek elrendezését nem a korabeli tudományoság szempontjai határozták meg.

Plinius sem a VIII. könyv felépítésében, sem az egyes állatok leírásában nem a tudomány szempontjai vezették. August Steier már a 20. század elején felhívta a figyelmet arra, hogy a *Természetrájk*ot más mércével kell mérni, mint Aristotelés zoológiai munkáit.¹⁰ Aristotelés a maga korának mércéi szerint tudós volt, aki elsőként állapította meg és osztotta fel az állatokat *genusokra* és *speciesekre*.¹¹ Azonban valójában az ő zoológiai munkáiban sem található meg az állatok áttekinthető rendszerben történő leírása; a neki tulajdonított, *scala naturae* néven vezetett zoológiai rendszertant valójában az újkori kutatás tárta fel és állapította meg.¹² Pliniusnak, aki nem volt tudós, óriási tudománytörténeti érdeme, hogy összegezte a maga korának zoológiai tudását. Ez korántsem merült ki abban, hogy kivonatolta Aristotelés biológiai munkáit, és ezzel átörököltette a számunkra elveszett forrásokat is. Miként maga írja (VIII. 44): „Aristoteles, miután ezeket az embereket kikérdezte, megírta ama híres könyveit az állatokról, mintegy ötven kötetben; ezeket foglaltam össze én azokkal a tudnivalókkal együtt, amelyeket ő még nem ismerhetett.”¹³ Plinius itt említett kiegészítései – miként ezt a filológiai kutatások kimutatták – több mint százötven új tétellel növelték az Aristotelés említette állatfajok és -fajták számát.¹⁴ Ez a látványos – még ha nem is mindig tudományos jellegű – gyarapodása a zoológiai ismereteknek annak a terjeszkedésnek köszönhető, amelyet Róma a Flaviusok koráig véghezvitt. Plinius az ennek során szerzett, hol mások leírásából, hol a maga tapasztalatából, vagy éppen hallomásból vett ismeretekkel egészítette ki Aristotelés biológiai munkáit.¹⁵ A *Természetrájk* VIII–XI. könyvei ezért mind a mai napig a legfontosabb forrásunk arról, amit a rómaiak az állatokról és a hozzájuk kapcsolódó, valós vagy tévhitekről tudtak.

Vizsgálatunkat – melynek tanulságai a *Természetrájk* valamennyi zoológiai tárgyú könyvére érvényesíthetők – a továbbiakban a VIII. könyvre korlátozzuk. E könyv két nagy tematikus egységre oszlik: az 1–141. fejezetek a vad- vagy vadon élő állatokat, a 142–229. fejezetekből álló másik egység a házi-, illetve a ház körül élő, szelíd, illetve domesztikált állatokat ismerteti. A narratíva ereszkedő irányának megfelelően a könyv a legnagyobb szárazföldi állat, az elefánt leírásával kezdődik (1–34). Ezután következik az oroszlán (41–60), a párduc (62–64), a tigris (65–66), majd a teve, a zsiráf, a rinocérosz, hiúz,

farkas, krokodil, víziló, hiéna, vadszamar, szarvas és medve, végül az egér, sündisznó, borz, mókus, a csiga és a gyíkfélék (67–141). A könyv másik nagyobb tematikus egysége a kutyák, a lovak, a házi szamar, a szarvasmarha után az aprójószágokat: birkát, disznót és nyulat, végül az egereket és a pelét ismerteti.

A vadállatok és háziállatok felosztásból magától értetődően adódik a perifériáról a centrum felé haladó narráció. A vadállatok, a VII. könyv barbár népeihez hasonlóan, itt sem kizárólag a távoli Africa, Aithiopia és India földjéhez kötődnek, azonban jellemzően ott élnek. Miként a háziállatok sem kizárólag, de jellemzően Itáliához kötődnek. Az ismereteknek a perifériától a centrum irányába, a vadállatok világától a domesztikált állatok felé, lényegében tehát a civilizálatlan világtól a civilizáció felé tartó elrendezése megismétlése a VII. könyvben már alkalmazott sémának.

Ugyanakkor vannak egyéb megfontolások is, amelyek esetenként felülírják a szövegstruktúra eddigiekben vázolt alapsémáját. A kutya nyilvánvalóan kisebb, mint az utána ismertetett ló, mégis, amiért megelőzi ezt: a kutya az ember leghűségesebb társa (VIII. 142: *fidelissimumque ante omnia homini canis atque equos*). Ebből a félmondatból igen sok minden levezethető. Először is rávilágít arra az antropocentrikus szemléletmódra, amellyel Plinius az univerzum egészére tekintett: a kutya és a ló helyét az emberhez való viszonyuk jelöli ki Plinius rendszerében. És még ez sem elsősorban a hasznosságban határozható meg, noha ezeknek az állatoknak az *utilitasáról* a folytatásban bőven esik szó, hanem egy etikai értékben: a hűségben (*fides*). Bár e tekintetben a kutya és a ló egyformán – egyetlen mondatban – a háziállatok pliniusi hierarchiájának az élére kerül, mindkét állatnak vannak egyéb tulajdonságai is, amelyek kijelölik a helyüket a *Természetrájk* rendszerében. A kutya a lovat bizonyára azért előzi meg, mert: „Az emberen kívül nincs élőlény, amelynek jobb lenne a memóriája” (VIII. 146: *nec ulli praeter hominem memoria maior*). Az a képesség ez, amelyet Plinius az emberről szólva a legszükségesebbnek és a legnagyobb jónak tartott: „Nem könnyű megmondani, hogy ki rendelkezett a legjobb emlékezőképességgel, az életnek ezzel a leginkább szükséges adományával” (VII. 88: *Memoria necessarium maxime vitae bonum cui praecipua fuerit, haud facile dictu est*). A lónak is számos hasznos tulajdonsága van, de a hűség mellett egyvalamiben ez az állat is páratlan: intelligenciában. „Elmondhatatlanul intelligensek” (VIII. 159: *Ingenia eorum inenarrabilia*) – ez a mondat vezeti be azokat az anekdotákat, amelyek ugyanarról szólnak: a lovaknak a legkülönbözőbb helyzetekben tanúsított tanulékonyságáról, leleményességéről, eszességéről.

Plinius ambíciója az volt, hogy az *orbis terrarum* (a földkerekség) valamennyi szárazföldi állatfajtaját ismertesse a VIII. könyvben. Ennek a megvalósításában segítségére volt a rendszerezés egy további szempontja: az állatok élőhelye. Africa, Aithiopia, India, avagy Egyiptom, azon belül is a Nílus vidékén őshonos állatok leírása ugyanabban a narratív egységben történik meg. Így kerülhet sor az egyiptomi kígyófajták (VIII. 85–86) után azok legnagyobb ellenségének, az *ichneumon*-nak, más néven egyiptomi patkánynak az ismertetésére (VIII. 87–88), ezután a Nílusban élő krokodil (VIII. 89–94), majd a nilusi víziló (VIII. 95) leírására. Ugyancsak szövegstrukturáló szempontként funkcionál az állatok életmódjának egy-egy jellegzetessége. Ilyen a téltre való felkészülés, illetve a téli álom:

Naturalis historia praef. 17

20 000 olyan információt, amely érdemes arra, hogy alaposan megismerjük (ezért, miként Domitius Piso mondta, a munkámat inkább thesaurusnak kellene nevezni, nem könyveknek), gyűjtöttem ki mintegy 100 kiválasztott író 2000 könyvéből, amelyekkel a tudósok igen kevésé foglalkoztak, minthogy a témájuk nem áll az érdeklődés középpontjában, és ezeket foglaltam össze 36 kötetben, hozzátéve még több mindent, amiről vagy az elődeim nem tudtak, vagy amit az élet csak később talált fel.

Naturalis historia VIII. 23

Az elefántról azt mondják, hogy a kevésbé erős állatokkal szemben olyan kíméletes, hogy ha aprómarhanyáj kerül az útjába, az ormánnyával félretolja, nehogy óvatlanul eltapossa. Csak azokra támad, akik provokálják, és minthogy mindig csordában jár, valamennyi közül az elefánt a legkevésbé magányos állat. Ha a csordát lovasok veszik körül, a gyenge, fáradt vagy sebesült társaikat középre fogják, és harcba bocsátkoznak felváltva, hol úgy, mintha parancsot teljesítenének, hol pedig mintha haditerv szerint cselekednének.

Naturalis historia VIII. 13–14

Azt mesélik, hogy Egyiptomban egy elefánt beleszeretett egy koszoriárus lányba, és nehogy bárki azt gondolja, hogy hétköznapi nőre esett a választása, mert ez a lány a megsze híres grammaticusnak, Aristophanésnak volt a hön szeretett kedvese. Egy másik elefánt amnyira szerette a syracusai Menandrust, egy Ptolemaeus seregében szolgáló zsenge ifjút, hogy valahányszor nem látta, a fiú utáni vágyódásának úgy adta tanújelét, hogy nem evett.

így kerülhet egy narratív egységbe a medve, a pontosi egér és a sündisznó (VIII. 125–138).

Az Itáliában nem őshonos állatok csoportosításában – a *Természetrájk* egyéb könyveihez hasonlóan – kiemelkedően fontos szempont volt, hogy Rómában mikor látták először az éppen ismertetett egzotikus állatot: „Vízilót, valamint öt krokodilt Rómában először M. Scaurus mutatott be az *aedilisi* hivatalának évében rendezett játékokon, egy erre az alkalomra épített vizesárokban” (VIII 96). Ugyanígy az elefántról, oroszlánról, tigrisről és párduráról, a tevéről és a hiúzról szólva sem mulasztja el Plinius a kitérőt arra, hogy mikor látta őket először Róma népe. Ezek az alkalmak természetesen a Circus Maximusban¹⁶ rendezett állatviadalok és vadászatok (*venationes*) voltak.¹⁷

A *Természetrájk* univerzumában a *venatiók* Róma világméretű *triumphusának* és *imperiumának* kontextusában kapnak jelentőséget, azt vizualizálják: Róma népe elé vitték azokat az addig sohasem látott állatokat, amelyek a birodalom legtávolabbi vidékein éltek, és amelyeknek Rómába szállítása és lemészárlása a római hadsereg, áttételesen a római nép világméretű *triumphusát* és uralmát jelenítette meg.¹⁸ Az információközlésnek ez a módja is a perifériáról halad a centrum, Róma felé, ezzel a narrációs technikával mintegy leképezve azt a folyamatot és annak eredményét, amelyet az állatviadalok vizualizáltak a római közönség számára.

Az elefántok közössége mint az ideális állam *exemplum*

Descensus, a vadállatoktól a domesztikált állatokig, a perifériáról a centrum felé haladó narráció, igen kevés anatómiai és fiziológiai leírás, helyette az állatok rendkívüli képességei, etikai értékeik és mindezek szövegstrukturáló funkciója, az állatok *utilitasa* a *spectaculumok*ban, és mindezekben Róma világméretű *triumphusának* a leképeződése – Plinius zoológiájának ezeket a sajátosságait tökéletesen illusztrálja a VIII. könyvet nyitó harmincnégy fejezetnyi nagy narratív egység, amely az elefántokat mutatja be.¹⁹

Ennek a terjedelmes szövegegységnek alig néhány részlete közül valóban szak tudományos ismereteket az elefántról, azokat is a narratívában elszörtan, nem koherens egészként. Ezek a következők: az elefántagyar leírása (7); mindig csordában vonulnak (11); párzás, vemhesség, ellés (13 és 28); felnövekedés, élettartam, táplálkozás, betegség (28–29); testük, pontosabban a bőrük és a farkuk (30); hol élnek (32). Ennél jóval nagyobb figyelmet kap az elefántok használatának a leírása: szántásra (3), harci elefántként és diadalmeneten fogat elé fogva (16–17), *circusi* látványosságként (19–20). Miként az is, ami ezeket lehetővé teszi, vagyis a befogásuk (24), szelídítésük (26–27), végül a vadászatok főként a luxuscikknek számító agyarukért (26). Az egész narratív egységet az elefánt és az óriáskígyó küzdelmének a leírása (33–34) zárja, amely egyben az átvezetést is jelenti az óriáskígyók ezután következő ismertetéséhez. Mindezt igen sok adat, történelmi esemény és főként anekdota tördeli szét, illetve fűzi egybe, egyszerre.

Az elefántok leírásának mindennél szembetűnőbb különlegessége, hogy az állatok számos etikai-morális tulajdonsággal rendelkeznek, továbbá a képességeik is olyanok, amelyek nem az állatokat, hanem az embert jellemzik.

A legnagyobb, és amelyik az emberi értelemhez is legközelebb áll, az elefánt. Ez az állat tudniillik képes megérteni szülőföldjének beszédét (intellectus), engedelmeskedik az utasításoknak (oboedientia), nem felejt el, amit egyszer megtanult (memoria), szeretet- és dicsőségvágy (amoris et gloriae voluptas) munkálkodik benne, sőt, ami még az emberben is ritka, van benne tisztesség (probitas), körültekintés (prudentia), igazságosság (aequitas), még kultikus alázat is a csillagok (religio siderum), valamint tisztelet a Nap és a Hold iránt (solis ac lunae veneratio).

Ezzel a mondattal kezdődik ennek az állatnak és egyúttal a VIII. könyv állatvilágának az ismertetése. A folytatásban megnevezett további tulajdonságok és képességek: szemérmesség és házastársi hűség (13–15: *pudor; nec adulteria novere*),

könyörületesség (23: *clementia*), leleményesség (32–34: *solertia*).

Az elefántokat az ókorban nagy tisztelet övezte, éppen az itt is felsorolt szellemi képességeik és intelligenciájuk miatt.²⁰ Plinius azonban nemcsak a mások által is hangoztatott szellemi képességeikről ír, hanem olyan etikai-morális erényekkel, *virtusokkal* ruhazza fel őket, amelyekről a derék római polgár ismerszik meg: *virtus, pietas, officiorum memoria, aequitas, clementia*. Mindennek eredményeként az elefántból *exemplum* lesz, olyan élőlény, amelynek életmódja egyénként és a közösség tagjaként is példázattá válik.

Állatok közösségére úgy tekinteni, mint az emberek társadalmára, annak a mintáját, nem ritkán az ideális állam utópiáját látni benne, nem új gondolat az antikvitásban. Cicero például a következőt írja az állatokról: „némelyek csoportosulásai pedig valamiképpen egy állam közösségét utánozzák”.²¹ Ennek a gondolatnak a leghíresebb költői megfogalmazása Vergilius *Georgicájának* a IV. könyvet – egyben az egész tankölteményt – lezáró leírása a méhek államáról (149–209). Az emberek és az állatok társadalmi közötti analógiának tehát vannak előzményei. Annak azonban nincs, hogy képességek és erények mentén haladva épüljön fel több könyvnyi zoológiai munka, amely tehát egészében nem a tudományos ismeretközlést tekintni elsődleges céljának, hanem azt a fajta *utilitast*, amely a műfaj, az *enkyklios paideia* kezdeteire vezethető vissza: a nevelést. Példázattá, etikai *exemplum*má tenni az állatok világát, akként felmutatni, és mindezt alapvetően anekdoták sorozatával érthetővé tenni – ez az, amiben Plinius zoológiája mindekkfelett unikum.

Csodálatos állatvilág

A *Természetrájk* VIII. könyvét nemcsak a szöveget strukturáló megoldások sokfélesége, azok jelentéssé válnak, hanem Plinius sajátos narrációs technikája is.²² Plinius enciklopédiáját a benne elbeszélte anekdoták és egyéb kitérők nagy száma egyébként is kiemeli és egyedivé teszi az antik szaktudományos prózairodalomban.²³ A VIII. könyv ebből a szempontból kiemelkedő, mert nemcsak igen sok anekdotát tartalmaz, hanem azok többsége egyszerűen az információknak abba a kategóriájába tartozik, amelyeknek gyűjtőneve a *mirabilia* (gör. *paradoxa*; lásd a 3. idézetet a margón). A megnevezés nem véletlenül származik a „szokatlan”-t és „csodálatos”-t egyaránt jelentő *mirabilis* melléknévből: ami nem szokványos, de létezik vagy legalábbis úgy hírlik, azt csodáljuk, vagy inkább rácsodálkozunk. Plinius nemcsak mások feljegyzéseit és írásait olvasta a csodákról, hanem germaniai katonai, valamint hispaniai *procuratori* szolgálatai során maga is sok mindent látott és hallott. A saját tapasztalatnak, egyben a *mirabiliához* való személyes viszonyulásnak a dokumentuma, amikor azt írja: „A természet megfigyelése mindig arról győz meg, hogy vele kapcsolatban semmit se gondoljak hihetetlennek” (XI 6: *Nam mihi contuenti semper suasit rerum natura nihil incredibile existimare de ea*).

A *mirabilia* az információk pliniusi csoportosításának egyik fontos kategóriája volt.²⁴ A Flavius-korban virágzó *mirabilia*-irodalom a szórakoztatást állította középpontjába, a *Természetrájk* célja azonban az ismeretközlés volt. Kérdés te-

hát, miért jut szóhoz a *mirabilia*-irodalom egy *enkyklios paideia*-ban, és ha már így van, hogyan értelmezhető a szövegbeli szerepe.

A *Természetrájk* leképeződése annak, ahogy Róma katonailag, politikailag és immáron kulturálisan is birtokba vette a világ egészét. Olyan kulturális vállalkozás, amelynek koherens részét képezik az emberi és a természeti furcsaságok is, a *mirabilia* világa, amelyre Plinius ugyanúgy a tökéletesnek vélt természet produktumaként tekintett, mint annak minden egyéb teremtményére. Az alig hihető, olykor bizarr jelenségeket is meg kell ismerni, mert részét képezik annak a természetnek, amelyben és amellyel együtt az embernek meg kell tanulnia élni. A *Természetrájk* mintegy végigvezet – a kozmosztól a föld mélyéig és a világ periferiájától a centrumig, Rómáig – a természet világán: megismerteti minden produktumát és jelenségét, köztük a legfantasztikusabbakat is, hogy az ember mindennek az ismeretében képessé váljék arra a harmonikus szimbiózusra, amelyre a VIII. könyv különösen plasztikus példát mutat. Az *enkyklios paideia* eredeti szellemiségéhez híven: erre megtanítani, ehhez hozzásegíteni, mindenképp ebben ragadható meg Plinius írói ambíciója, a *iuvare mortalem* („az ember segítségére lenni”).

Másrészt a tudományos érdeklődés koronként más és más formát öltött. A rendszerező Aristotelés számára még a tudás megszerzése volt a cél, amelynek a korabeli világ szűkös volta szabott határt. Plinius számára már nem a valóság megismerése jelentette a feladatot, hanem az addig feltárt és lejegyzett ismeretek kivonatolása és új rendszerbe foglalása. A Flavius-korra a megismert világ és vele együtt az ismeretek mennyisége olyan hatalmas lett, hogy Plinius számára éppen ez jelentette a korlátot: az ő feladata a lebontás, a világ belseje, a részletek felé haladás, végül ezeknek a részleteknek a bemutatása volt.²⁵

Annak a fajta tudományos érdeklődésnek, amely Pliniuszt jellemezte, a *curiositas* a latin megnevezése. Könnyen adódna a „kíváncsiság” mint fordítás, mégsem egészen erről van szó. Olyan szellemi magatartás ez, amely mindenekelőtt a szorgalmas, alapos, gondos munkálkodásban áll.²⁶ E Plinius korában új szellemi jelenségről a kortársak nem minden tekintetben vélekedtek egyformán. Seneca (*Az élet rövidségéről* XIII. 1 skk.), Tacitus (*Évkönyvek* XIII. 31) és Quintilianus (*Szónoklattan* XI. 3, 143, 148) összességében negatívan ítélték meg: túlzásba vitt alaposágként, amely nem tesz különbséget a tudni vagy emlékezetre érdemes és érdemtelen dolgok között. Külön érdekesség, hogy Seneca a tudni nem érdemes dolgokra kilenc példát hoz fel, és ezekből öt megtalálható a *Természetrájk*-ban.

Ennek a fajta attitűdnek a megnevezésére sem Plinius előtt, sem a *Naturalis historiában* nem használatos a *curiositas* főnévi forma, hanem a *cura* és mindenekelőtt a melléknévi alak, a *curiosus*. Ez utóbbi a *Természetrájk*-ban hétszer fordul elő,²⁷ és minden esetben a „pontos, alapos, részletes” jelentésben. Pliniusnál összességében tehát pozitív tulajdonságot jelöl, elsősorban a tudományos kutatásban tanúsított alaposágot, részletekbe menő vizsgálatot, amely végtelen szorgalommal tárja fel és összegzi az ismereteket.

Az ifjabb Plinius levele (III. 5), amelyben nagybátyjának *curiosus* voltáról maradéktalanul plasztikus képet nyújt, szinte vizualizálja egy minden percét hasznosan töltő, olvasó, diktáló

vagy jegyzetelő tudós képét, aki a teljesség igényével gyűjti össze forrásaiból munkájának temérdek információját. A legkülönfélébb, köztük a *mirabilia* kategóriájába, tehát nem a tudomány körébe tartozó jelenségek iránti érdeklődés – paradox

módon – azt az utat nyitotta meg, amely a tudományos kutatáshoz vezet. Plinius *curiositas*ának jelentősége abban áll, hogy a görögöktől, a forrásokkal együtt, átmentette az újkorba a tudományos kíváncsiság hajtóerejét.²⁸

Jegyzetek

A tanulmány a K 81619 számú OTKA pályázat támogatásával készült. A másként nem jelölt idézetek fordítása a szerzőtől származik.

- 1 Carey 2003, 7; Murphy 2004, 2; Doody 2009, 19–22; Doody 2010, 59–62.
- 2 Beagon 1992, 12; Murphy 2004, 13 és 194; Doody 2010, 9–39.
- 3 A fogalom görög–hellénisztikus kori történeti áttekintését lásd Fuchs 1962, 365–390.
- 4 Celsus írt *Artes* címmel több tudomány ismereteit összegző munkát, amelyből csak az orvostudományi könyv maradt fenn.
- 5 Varro ugyancsak több tudományterület ismereteit kivonatoló – csak töredékekben ismert – művének a címe. Az építész Vitruvius azt a képzést nevezte *encycliōs disciplinānak* (*Tíz könyv az építészetről* I. 1. 7–12), amely az építészen kívül még más tudományterületeket is magában foglalt.
- 6 Quintilianus a vitruviusi értelemben felfogott képzésidéjét nevezi *orbis doctrinae*nek (*Szónoklattan* I. 10. 1), az ideális szónok képzésére vonatkoztatva.
- 7 Varro, Celsus, Vitruvius és Quintilianus említett képzésidéjében a tudományosnak nevezett ismeretek köre igen eltérő.
- 8 A római császárkorban a sztoikus filozófia etikai tanítása került az érdeklődés előterébe, amelyet a helyes élethez elvezető egyfajta útmutatásnak tekintettek: Pohlenz 2010⁸, 278 skk. A *Természetről* című művében a természet megismerésének pontosan ez a módja és ez a szándéka, az etikai célzatossága érhető tetten. Ezért nevezhető Plinius viszonya a természet megismeréséhez, valamint ábrázolásmódja alapvetően sztoikusnak: Paparazzo 2011, 110.
- 9 Az elnevezést Hübner (2002, 25–41) alkalmazza mint a római szaktudományos szövegeket általában is jellemzően szervező elvet.
- 10 Aristotelés abszolút tekintélyéről a zoológiában, amely egészen a 19. századig megfellebbezhetetlen volt, lásd Steier 1913b, 1–7; Bodson 1986, 98–100.
- 11 Aristotelés osztályozásáról és a *scala natura*eról lásd Ross 1996, 151–155. A *genus*nak (faj) és a *species*nek (fajta) mint antik zoológiai terminusnak a képlékeny jelentéstartományáról, ennél fogva pontosan vagy következetesen aligha fordítható voltáról lásd Moser 2013, 38–56.
- 12 Steier 1913a, 4–11; Moser 2013, 10–23, különösen 16–17.
- 13 Karystosi Antigonos szerint, aki a Kr. e. 3. században írta meg filozófus-életrajzeit, Aristotelés hetven zoológiai tárgyú köny-

- vet írt. Ránk hús maradt: *Historia animalium* (10 könyv), *De generatione animalium* (5 könyv), *De partibus animalium* (4 könyv), *De motu animalium* (1 könyv).
- 14 Steier 1913c, 113.
- 15 Plinius forrásainak típusairól lásd Bodson 1986, 101–102.
- 16 A leglátványosabb állatviadokat később a *Colosseum* néven híressé vált *amphitheatrum Flavium*ban rendezték, amelyet a Plinius halálát követő évben (Kr. u. 80) avattak fel.
- 17 A felvonultatott állatok igen széles köréről és antik képzőművészeti ábrázolásokról ad jó összefoglalást Mielsch 2005. A *circusi* és *amphitheatrumi* látványosságokról általában lásd Auget 1978 és Meijer 2009. A rómaiak viszonyáról az egzotikus állatokhoz, azon belül is a vadasparkokról és a cirkuszi látványosságokról lásd Toynbee 1973, 15–32. Mind a vadállatok befogásáról, szállításáról és felléptetéséről, mind a *venatio*ok mozaikábrázolásainak funkciójáról a római villákban jó áttekintést nyújt Kalof 2007, 27–34.
- 18 Meijer 2009, 102.
- 19 Az elefántokról és ábrázolásairól az ókorban lásd Mielsch 2005, 50–59; sokkal részletesebben Scullard 1974, a pliniusi leírásról: 208–218. A VIII. 1–34. narratív struktúráját vázolja fel Fögen 2007, 186.
- 20 Lásd még Aristotelés: *Historia animalium* IX. 46 (630b18) skk. és Cicero: *Az istenek természete* I. 97.
- 21 Cicero: *A legfőbb jóról és rosszról* II 109: *congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur* (Szekeres Csilla fordítása).
- 22 Plinius anekdotikus narrációjáról, az anekdoták és egyáltalán a történetmesélés *exemplum* funkciójáról, valamint az *exemplum*oknak és a példázatos elbeszélésmódnak az antik retorikából eredő voltáról és mint retorikai eszköznek a funkciójáról részletesen lásd Darab 2012, különösen 114–124.
- 23 Fögen 2007, 192–195. A kitérők, az *excessus*ok irodalomtörténeti megítéléséről lásd Darab 2012, 22–27.
- 24 Köves-Zulauf 1978, 196: „plinianische Grundkategorie”; Naas 2002, 280–292.
- 25 Köves-Zulauf 1972, 332–333.
- 26 Köves-Zulauf 1972, 326; Beagon 2011, 71.
- 27 A pontos szöveghelyeket és értelmezésüket lásd Köves-Zulauf 1972, 328.
- 28 Köves-Zulauf 1972, 333; Healy 2005, 70; Beagon 2011, 86.

Bibliográfia

- Auget, R. 1978. *Kegyeltenség és civilizáció. A római játékok*. Fordította Balkay Bálint. Budapest.
- Beagon, M. 1992. *Roman Nature. The Thought of Pliny the Elder*. Oxford.
- Beagon, M. 2011. „The Curious Eye of the Elder Pliny”: Gibson–Morrow 2011, 71–88.
- Bodson, L. 1986. „Aspects of Pliny’s Zoology”: R. French – F. Greenaway (szerk.): *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, His Sources and Influence*. London, 98–110.

- Carey, S. 2003. *Pliny’s Catalogue of Culture. Art and Empire in the Natural History*. Oxford.
- Cicero, Marcus Tullius 2013. *De finibus bonorum et malorum. A legfőbb jóról és rosszról* I–II. Latinul és magyarul. Fordítás, jegyzet és utószó: Szekeres Csilla. Debrecen.
- Darab Á. 2012. *Plinius Természetrája. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*. Budapest.
- Doody, A. 2009. „Pliny’s Natural History: *Encyclios Paideia* and the Ancient Encyclopedia”: *Journal of the History of Ideas* 70/1, 1–22.

- Doody, A. 2010. *Pliny's Encyclopedia. The Reception of Natural History*. Cambridge.
- Fögen, Th. 2007. „Pliny the Elder's Animals: Some Remarks on the Narrative Structure of *Nat. Hist.* 8–11”: *Hermes* 135/2, 184–198.
- Fuchs, H. 1962. „Enkyklios Paideia”: *RAC* 5. kötet, 365–398.
- Gibson, R. K. – Morello, R. (szerk.) 2011. *Pliny the Elder: Themes and Contexts*. Leiden–Boston.
- Healy, J. F. 2005². *Pliny the Elder on Science and Technology*. Oxford.
- Hübner, W. 2002. „Der *descensus* als ordnendes Prinzip in der ‘*Naturalis Historia*’ des Plinius”: Ch. Meier (szerk.): *Die Enzyklopädie im Mittelalter vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit*. München, 25–41.
- Kalof, L. 2007. *Looking at Animals in Human History*. London.
- Köves-Zulauf, Th. 1972. *Reden und Schweigen. Römische Religion bei Plinius Maior*. München.
- Köves-Zulauf, Th. 1978. „Plinius der Ältere und die Römische Religion”: *ANRW* II. 16.1, 187–288.
- Meijer, F. 2009. *Gladiátorok*. Fordította Dióssi Adrienn. Budapest.
- Mielsch, H. 2005. *Griechische Tiergeschichten in der antiken Kunst*. Mainz am Rhein.
- Moser, B. 2013. *The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History*. London (Ontario).
- Murphy, T. 2004. *Pliny the Elder's Natural History. The Empire in the Encyclopedia*. Oxford.
- Naas, V. 2002. *Le Projet Encyclopédique de Pline l'Ancien*. Collection de l'École Française de Rome 303. Rome.
- Paparazzo, E. 2011. „Philosophy and Science in the *Naturalis Historia*”: Gibson–Morello 2011, 89–111.
- Pohlenz, M. 2010⁸. *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*. Göttingen.
- Ross, Sir D. 1996. *Arisztotelész*. Fordította Steiger Kornél. Budapest.
- Scullard, H. H. 1974. *The Elephant in the Greek and Roman World*. London.
- Steier, A. 1913a. *Aristoteles und Plinius. Studien zur Geschichte der Zoologie*. Würzburg.
- Steier, A. 1913b. *Der Tierbestand in der Naturgeschichte des Plinius. Ein Beitrag zur Geschichte der Zoologie*. Würzburg.
- Steier, A. 1913c. „Die Tierformen des Plinius”: Steier 1913a, 49–114.
- Toynbee, J. M. C. 1973. *Animals in Roman Life and Art*. Ithaca (N. Y.).